

Iš senosios Lietuvos literatūros

PSALMĖS LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS GIESMYNUOSE. XVI AMŽIUS: NUO NESVYŽIAUS KATEKIZMO IKI LIETUVIŠKŲJŲ MERKELIO PETKEVIČIAUS VERTIMŲ

Dainora Pociūtė

Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedros docentė

Lietuvos reformatų bažnytinė literatūra nėra sulaukusi pakankamai išsamių specializuotų tyrinėjimų¹. Ypač mažai duomenų turime apie įvairių bažnytinių žanrų struktūros ir raidos savitumus, vietinės liturginės tradicijos santykį su Europos kalvinizmo „centrų“ tradicijomis; netyrinėti ortodoksinės minties formavimosi aspektai. Tokią padėtį nulėmė ne tik ilgai tru-

kęs religinės raštijos specifikos ignoravimas, bet ir atsainus požiūris į Lietuvos DK evangelikų lenkiškąją literatūrą kaip į svetimą. Pavyzdžiui, žinoma, kad pirmieji lietuviški reformatų tekstai, pateikti dvikalbiame Merkelio Petkevičiaus *Katekizme* (1598), yra versti iš lenkų kalbos, tačiau šie šaltiniai beveik netyrinėti. Specialiai nesidomėta, ar jie priklauso Lietuvos, ar Lenkijos reformatų tradicijai, kokia šių tekstų – katekizmo, agendų, psalmių, giesmių, maldų – kilmė, kokie jų kalvinistinio „tutrinio“ bruožai. Iš dalies tokių studijų trūkumą lėmė ir tai, kad XVI a. Lietuvos DK reformatų spaudiniai yra ypač reti, dažnai jų išlikę po vieną egzempliorių, saugomą ne tik Lietuvos, bet ir Lenkijos, Švedijos, Šveicarijos ar kitų šalių bibliotekose.

Daugiau literatūros istorikų ir muzikologų dėmesio sulaukė Lietuvos evangelikų reformatų himnodijos palikimas. Pristatyti ir bendrais bruožais aptarti pagrindiniai XVI–XVII a. Lietuvos DK reformatų lenkiškieji giesmynai ir jų repertuaro santykis su lietuviškais giesmė-

¹ Lietuvos DK evangelikų literatūros, kaip religinės minties ir kultūros istorijos šaltinių, vertinimai buvo apibendrinti svarbiose pastarųjų metų Ingės Lukšaitės studijose apie Lietuvos Reformaciją ir evangelikų bažnyčias. Jose įvairiakalbė, įvairiažanrė, sykiu ir bažnytinė, evangelikų reformatų literatūra pristatyta kaip svarbus Reformatų bažnyčios ir Lietuvos kultūros istorijos palikimas. Žr. Ingė Lukšaitė, *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje. XVI a. trečias dešimtmetis–XVII a. pirmas dešimtmetis*, Vilnius: Baltos lankos, 1999; „Die reformatorischen Kirchen Litauens bis 1795“, *Die reformatorischen Kirchen Litauens*, hrsg. von A. Hermann und W. Kahle, Martin-Luther-Verlag Erlangen, 1998, 19–136; „Reformacijos Lietuvoje raida ir evangelikų bažnyčių istorija XVI–XVIII a.“, *Lietuvos evangelikų bažnyčios. Istorijos metmenys*, sud. A. Hermann, Vilnius: Baltos lankos, 2003, 19–160.

mis, nagrinėta giesmių poetika, melodika². Kai kuriuos Lietuvos giesmyių aspektus yra svarstę lenkų mokslininkai, tačiau Lietuvos ir Lenkijos Reformatų bažnyčių giesmių ir psalmių repertuaro santykis, nors iki pat XVII a. vidurio jis akivaizdžiai skyrėsi, beveik nėra tyrinėtąs, juo labiau apibendrintas. Psalmės ir giesmės nesusistemintos, todėl atskirai aptariant lietuviškus reformatų tekstus, visų pirma tenka išnagrinėti Lietuvos reformatų lenkiškosios psalmodyjos ir himnodijos padėtį.

Šiame straipsnyje, pasiremdami ankstyviausiais XVI a. Lietuvos reformatų giesmyiais, saugomais įvairiose užsienio bibliotekose, aptarsime ankstyvąją Lietuvos reformatų psalmių repertuarą, įvertinsime jį atsižvelgdami į bendrąją lenkiškų XVI a. psalmių vertimų kontekstą. Kitas straipsnio tikslas – ištirti ir nurodyti pirmųjų lietuviškų Lietuvos DK psalmių vertimų ištakas, šaltinius, įvertinti, koks buvo XVI a. pabaigoje pasirodžiusio pirmojo lietuviško psalmių rinkinio santykis su oficialiuoju lenkišku Lietuvos reformatų psalmių repertuaru ir jo tradicija.

Psalmių vertimai XVI amžiuje

Reformacija, suaktualinusi Biblijos tekstų vaidmenį kasdieninėje bažnytinėje praktikoje ir žmogaus gyvenime, ėmė ypač populiarinti

² Dainora Pociūtė, *XVI–XVII a. protestantų bažnytinės giesmės. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė ir Prūsų Lietuva*, Vilnius: Pradai, 1996; Dainora Pociūtė, „Knygos nobažnystės giesmių šaltiniai ir kalvinistinio pamaldumo slinktys: nuo tikėjimo tikro prie tobulo“, *Knyga nobažnystės krikščioniškos (1653) – XVII a. Lietuvos kultūros paminklas*, Kėdainiai: Kėdainių krašto muziejus, 2001, 41–54; Jūratė Trilupaitienė, „Kėdainių giesmynas (1653): reikšmė ir melodijų kilmė“, *ten pat*, 55–69; Jūratė Trilupaitienė, „Natų leidyba Lietuvos XVI–XVII a. muzikinio gyvenimo kontekste“, *Knygotyra* 25(32), 1998, 136.

psalmyną. Psalmynų leidimai ir komentarai hebrajų, graikų, lotynų kalbomis paplito po visą Europą. XVI a. humanistai į Biblijos psalmes žvelgė kaip į poetinius kūrinius, jiems taikydami terminus *psalmus*, *hymnus*, *carmen*, *cantus*, *oda*³. Biblinių psalmių autorių karalių Dovydą imta suvokti kaip lyriką, todėl Renesanso poetai prozines psalmes ėmė eiliuoti pagal Vakarų poetikos taisykles ar net plėtodami poetines Biblijos psalmių parafrazes. Vienas žymiausių tokių lotyniško parafravavimo pavyzdžių buvo Johanno van den Campeno (Campensis) psalmynas, su Dantyszeko prakalba išleistas Krokuvoje (1532), o po dvejų metų Lione⁴. Vokietijoje populiarią eiliuotą psalmyną 1537 m. Marburge išleido Eobanas Kochas (žinomas kaip Hessus), vėliau škotas George'as Buchanas (1566). Požiūris į psalmes kaip į tikrąjį Dievo žodį lyrikos kalba paskatino poezijos vystymąsi tautinėmis kalbomis. Daugelyje šalių pavyzdiniu laikytas prancūziškas Clemento Maroto psalmyno vertimas (1539), vėliau (nuo 1550) leistas su Theodoro Beze papildymais, tapo Europos Evangelikų reformatų bažnyčių rekomenduojamu pavyzdžiu. Dėl to ir Steponas Jaugelis Telega, XVII a. parengęs antrą lietuvišką reformatų psalmių rinkinį, kurio dalis psalmių buvo giedamos pagal Maroto tekstams parašytas prancūziškas melodijas, pomirtinėje epitafijoje buvo įvardytas kaip „Lietuvos Marotas“⁵.

Reformatai 1553–1554 m. Brastoje pirmieji Lietuvoje ėmė rengti ir spausdinti visuotiniam

³ Teresa Michałowska, „Psalm“, *Słownik literatury staropolskiej*, Wrocław-Warszawa-Kraków: Zakład narodowy imienia Ossolińskich, 1998, 755.

⁴ Jerzy Ziomek, *Renesans*, Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 1997, 308.

⁵ Dainora Pociūtė, „Lietuviškosios Bažnyčios knyga“, *Knyga nobažnystės krikščioniškos, 1653*, faksimilinis leidimas, parengė D. Pociūtė, Vilnius: LLTI, 2004, xxxv.

(tiek pasaulietiniam, tiek bažnytiniam) naudojimui skirtas tikiškinės literatūros knygas. Lietuvos reformatai pagrindine rašomąja kalba laikė lenkų kalbą, taip Rytų Europos regione skatindami jos, kaip tarptautinės kalbos, plėtotę. Sujungusi Lietuvos ir Lenkijos Reformatų bažnyčias, lenkų kalba vienijo ir šių šalių literatūras, tačiau reikia pabrėžti, kad lenkiškoji Lietuvos ir Lenkijos reformatų konfesinės literatūros tradicijos, nors ir artimai susijusios, yra savitos. Lietuvos Bažnyčia inicijavo ir tvirtino tik Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės distriktams adresuotas tikiškinės knygas, kurias rengė Lietuvos Bažnyčios kunigai arba pasauliečiai, mecenavo vietas didikai ir bažnyčių nariai, spausdino Lietuvos DK spaustuves. Tik nedidelė dalis Lenkijoje parengtų įvairių konfesinių tekstų Lietuvos Reformatų sinodų sprendimu tapdavo Lietuvos bažnytiniam vartojimui patvirtintais tekstais.

Su Radvilo Juodojo įsteigtu Brastos evangelikų leidybiniu centru susijusi ir pirmoji Lietuvoje išleista Biblija (vadinamoji Brastos Biblija, 1563), kurioje pirmą kartą pateiktas prozinis psalmyno vertimas. Jis darė įtakos kai kuriems vėlesniems eiliuotiesiems Lietuvos ir Lenkijos psalmių vertimams, tačiau netapo kurio nors eiliuoto konfesinio psalmyno pagrindu. Nuo reformatų nedaug atsiliko ir sparčiai savo ideologiją ėmę formuoti radikalieji protestantai – unitoriai, dar vadinami bendru arijonų vardu. Vienas žymiausių šios Bažnyčios narių Simonas Budnas 1570–1572 m. Nesvyžiuje išleido Biblijos vertimą, kuriame psalmynas taip pat buvo paskelbtas proza.

Eiliuotų psalmių pavyzdžiai XVI a. pirmojoje pusėje tiek Lenkijoje, tiek Lietuvoje taip pat buvo inicijuoti evangelikų, kurie siekė psalmes padaryti giedamosios jų bažnyčių liturgijos dalimi ir įtraukti į visuotinio naudojimo

oficialiuosius giesmynus. Pirmieji atskirų eiliuotų psalmių pavyzdžiai, sukurti Lietuvos Brastos kultūrinio ratelio autorių Aleksandro Trzecieškio ir Bernardo Wojewódkos, lenkų Reformacijos veikėjų Mikołajaus Rejaus, Jano Seklucjano, pateko į įvairius ankstyvuosius Lenkijos ir Lietuvos liuteronų bei reformatų giesmynus.

Jakubas Lubelczykas lenkų kalba pateikė pirmą ištiesai eiliuoto poetinio psalmyno pavyzdį, kuris su melodijomis buvo išspausdintas 1558 m. Krokuvoje⁶. Lubelczyko psalmės ėmė plisti ir Lenkijos, ir Lietuvos Reformatų bažnyčioje, tačiau šiam rinkiniui greitai atsirado konkurentas – šiandien lenkų Renesanso šedevru pripažįstamas Jano Kochanowskio psalmynas, pirmą kartą išleistas 1579 m. Krokuvoje⁷.

Kochanowskio psalmynas buvo keliolikos metų darbo rezultatas. Autorius nesiorientavo į kurią nors vieną pavyzdinį psalmių literatūrinio varianto modelį. Nustatyta, kad Kochanowskis siekė įgyvendinti *varietas* idėją, sėdamasis pavyzdžių iš Vulgatos, Brastos Biblijos, Georgo Buchanano (1566), Johano van der Campeno (1532) psalmynų. Jis siekė tiek naudoti Lubelczyko psalmėmis, neatmeta ma galimybę, kad buvo skaitęs ir daugiau įvairių vertimų⁸ Psalmynas unikalus ne tik meni-

⁶ *Psalterz Dawidá onego Świętego / á wieczney pámięci godnego Krolá y Proroká: teraz nowo ná piosneczki po Polsku przełożony / á według Zydowskiego rozdziału ná pięcioro ksiąg rozdzielony. A dla lepszego zrozumienia / są przydane Argumentá y ánotacye / tho iest / krociuchne wypisanie / iżby wiedzyeli či co go używác będą / czo który psalm w sobie zámyka. Też dla łączneyšego ználezyenia / rejestr wšytkich Psalmow ná końcu iest przydány. W Krakowie Drukowano u Máthysá Wirzbięty. Roku od wcielenia Syná Božego. 1558.*

⁷ *Psalterz Dawidow. Przekładania Jana Kochanowskiego. W Krakowie / w Drukarni Lázárowóy: Roku Pánskiego 1579.*

⁸ Albert Gorzkowski, „De profundis clamavi... Uwagi o renesansowych przekładach Psalmu 129(130)“, *Odrodzenie i Reformacja w Polsce* XLIII, 1999, 48; Ziomek, 1997, 309.

ne verte, bet ir vartosenos sklaida: nors jis neturėjo konfesinės paskirties, jo tekstus vėliau spausdino ir evangelikų liuteronų, ir reformatų, ir katalikų giesmynai, nepaisant to, jog konfesinis identitetas XVI a. buvo ypač svarbus veiksnys atrenkant bažnytinio naudojimo tekstus. Iš dalies tai nulėmė ir paties autoriaus humanistinė laikysena – jis neišreiškė ypatingo lojalumo kuriai nors vienai Bažnyčiai.

Nors Kochanowski oficialiai ir nebuvo evangelikas, žinoma apie jo artimus ryšius su įvairiais liuteronų ir reformatų autoriais bei kultūros veikėjais. Nemaža dalis ankstyvosios Kochanowskio kūrybos, manoma, yra gimusi reformacinėje Lietuvos DK aplinkoje. Ankstyviausia rankraštinė poeto kūrinė redakcija XVI a. antrojoje pusėje priklausė reformatui Janui Osmolskiui, palaikiusiam glaudžius kontaktus su Andriumi Trzecieskiu ir Mikołajumi Rejumi⁹. Šiame rankraštyje randamas ir žymusis Kochanowskio himnas „Czego chcesz od nas Panie za twe hojne dary“, tapęs daugumos XVI–XVII a. Lietuvos ir Lenkijos lenkiškų reformatų giesmynų dalimi, o 1653 m. *Knygos nobažnyštės krikščioniškos* giesmyne išverstas ir į lietuvių kalbą („Ko nor’ nuog mūsų Pone už dovanas gausias?“¹⁰). Poeto ryšiai su Mikalojaus Radvilo Juodojo dvaru žinomi nuo 1559 m. Savo eilėraščių „Zuzana“, išleistą atskiru leidiniu apie 1562 m., sykiu su minėtuoju himnu poetas dedikavo Radvilo Juodojo žmonai Elżbietai Szydłowieckai, o pačiam Radvila – keletą kitų savo lyrikos kūrinių¹¹. Kochanowskiui būdinga Katalikų bažnyčios kritikos tendencija lėmė tai, kad poeto kūryba, kuri ne-

buvo specialiai skirta giedoti bažnyčiose, tapo svarbi ankstyvųjų evangelikų giesmynų dalis. Tiesa, nemažai ginčytasi, ar kai kurias savo giesmes, pirmą kartą išspausdintas reformatų giesmynuose, specialiai šiems giesmynams skyrė pats Kochanowski, ar jos buvo įtrauktos konfesinių rinkinių sudarytojų valia¹².

Pirmųjų Kochanowskio giesmių datavimas ir kilmė tebėra neaiškūs. Ankstyviausiam Zamoyskių bibliotekoje išlikusiame defektuotame Kochanowskio „Giesmės apie tvaną“ („Piesn o potopie“) spaudinyje, priklausiusiam nežinia kokiam giesmynui, buvo paminėta upė Vilija (*Wilna: silna*), vėlesnių giesmynų redakcijose pakeista į Vyslą (*Wisla: wyszla*). Todėl spėjama, kad šios giesmės atsiradimas kažkaip susijęs su Lietuva, nors žinomuose ankstyviausiuose Lietuvos giesmynuose jos nėra. Tačiau tikrai aišku, kad minėtoji garsioji Kochanowskio giesmė „Czego chcesz od nas Panie za twe hojne dary“, pasirodžius jos pasaulietinei publikacijai, buvo perspausdinta 1564 m. Nesvyžiuje išleistame Lietuvos DK reformatų giesmynėlyje moterims *Pieśń ze 31. Kap. Przypowieści Salomonowych* (*Giesmė iš Saliamono patarlių knygos 31 dalies*), kuri šiuo metu laikoma pirmu žinomu giesmynu, įtraukusiu Kochanowskio tekstą į bažnytinio, būtent reformatų, giedojimo repertuarą¹³. Tad

⁹ Janusz Pelc, „Teksty Jana Kochanowskiego w kancjonach staropolskich XVI i XVII wieku“, *Odrodzenie i Reformacja w Polsce* VIII, 1963, 212.

¹⁰ *Knyga nobažnyštės krikščioniškos*, 1653, 216.

¹¹ Pelc, 1963, 215.

¹² Apie tai minėtame straipsnyje rašo J. Pelcas. Autorius abejoja, ar į vadinamąjį reformatų „rinkinį“ Zamoyskių giesmyną, spausdinusį tik dalimis išlikusius 1558–1561 m. tekstus, buvo įdėta Kochanowskio giesmių; žr. Pelc, 1963, 218.

¹³ *Pieśń ze / 31. kap. przypowieści / Salomonowych o pobożney a cnotliwey Niewieście, którą słusznie ma z sobą każda pobożna y bogoboyna Pani rozmyślać. W Nieświżu przez Daniela Drukarza Roku Pańskiego / 1564.*

Čia naudojamosi vieninteliu žinomu egzemplioriumi, saugomu Upsalos universiteto bibliotekoje Švedijoje. Apie giesmyną dar žr. Alodia Kawecka-Gryczowa, „Kancjonały protestanckie na Litwie w. w. XVI“, *Reformacja w Polsce* IV, 1926.

Kochanowskio lyrikos tekstus Lietuvos reformatai pirmieji pavertė bažnytinėmis giesmėmis. Pelco nuomone, sutikimą spausdinti savo tekstą reformatų giesmyne, galbūt tarpininkaujant draugui Andriui Trzecieškiui, kuris atliko kai kuriuos redakcinius pakeitimus (palyginti su 1562 m. „pasaulietine“ šio teksto publikacija), turėjo duoti pats autorius. Gali būti, kad giesmynui tekstą parengė ir Kochanowskis¹⁴. Vėliau ši giesmė išspausdinta 1581 m. Vilniaus kalvinistų *Katekizmo* giesmyne ir vėlesniuose jo leidimuose, šiek tiek kitokia redakcija – 1587 m. Torunės giesmyne. Iš šių rinkinių ji buvo perimta ir išplito daugelyje vėlesnių evangelikų giesmynų.

Kaip ir giesmes, taip ir Kochanowskio psalmių vertimus, po to, kai jie buvo išspausdinti atskiru poetiniu rinkiniu, ėmė naudoti evangelikų giesmynai. Svarbu pabrėžti, kad Kochanowskio psalmės evangelikų repertuaro dalimi tapo taip pat ne Lenkijos, bet Lietuvos evangelikų iniciatyva. Pirmą kartą jo psalmių vertimų išspausdinta 1581 m. Vilniaus *Katekizme*¹⁵. Netrukus Prūsijoje Kochanowskio psalmes pradėjo populiarinti 1587 m. Torunės giesmynas.

XVI a. antrojoje pusėje Torunė ėmė reikštis kaip svarbus lenkiškos protestantų literatūros leidybos centras. Protestantiškos himnografijos istorijoje svarbų vaidmenį suvaidino čia pradėtas leisti liuteroniškas Piotro Artomijaus (Krzyszlebo) giesmynas¹⁶. Evange-

likų bažnyčių vienijimosi tendencijas skatinęs giesmyno rengėjas¹⁷ giesmyną iš pradžių leido anonimiškai, todėl leidinio rengimo ir tekstų kilmės istorija gana sudėtinga. Nors, Estreicherio duomenimis, pirmas Torunės giesmyno leidimas turėjo išeiti 1578 m.¹⁸, dabar laikomasi nuomonės, kad pirmasis buvo 1587 m. pasirodęs giesmynas¹⁹. Tačiau ir pastarasis, išleistas Malchero Neringo spaustuviėje ir neturėjęs Artomijaus autorystės nuorodų, ne visų tyrinėtojų įvardijamas kaip Artomijaus giesmynas. Pelcas jį vadina tiesiog Torunės giesmynu, nors kiti tyrinėtojai jį laiko pirmuoju Artomijaus giesmyno leidimu. 1596 m. ir 1601 m. Artomijaus giesmynus Torunėje išleido Andrzejus Cotenijaus spaustuviė. Iš viso, pirmuoju leidimu laikant 1587 m. giesmyną, dabar žinomi aštuoni šio rinkinio leidimai: po rengėjo mirties, šiek tiek praplėsti, giesmynai dar kartoti Torunėje (1620), Gdanske (1640, 1646) ir po vieną kartą Karaliaučiuje bei Leipcige. Pelco duomenimis, pirmajame giesmyno leidime buvo išspausdinta 17 Kochanowskio psalmių ir 91-osios psalmės parafrazė²⁰. Vertimai pateikti priede nurodant, kad tai „naujo vertimo“ psalmės. Tos pačios psalmės pakartotos 1596 m. giesmyne, kuris XVII a. ilgainiui tapo

¹⁴ Pelc, 1963, 222.

¹⁵ Prieš keliolika metų atsiradus iki tol nežinotam 1581 m. Vilniaus *Katekizmui*, apie kurį šiame straipsnyje bus rašoma toliau, galima pakoreguoti J. Pelco duomenis, kad Kochanowskio psalmės pradėtos spausdinti Torunės giesmynuose. Tai tik patvirtina prielaidas apie artimus Kochanowskio ryšius su Lietuvos reformatais.

¹⁶ *Cantional To iest: / Pieśni krześciańskie / ku chwale Bogá w Troycy Jedynego / y poćiesze wiernych iego / porządkiem nie tylko słusznym / ále też z pilnością wielką /*

nád pierwsze wydánia nie bez correctury znáczne wypuszczone / Z przydaniem Piosneczek pewnych / y Psalmow niektorych / więc y Modlitw niemálo – čia nurodoma 1601 m. leidimo antraštė, pateikta Teresos Friedelównos straipsnyje „Z badan nad kancjonałem Toruńskim“, *Poznańskie spotkania językoznawcze* 1, 1996, 137.

¹⁷ Artomijus, gimęs netoli Poznanės, Grodzisk Wielkopolski mieste 1552 m., Torunėje liuteronų kunigu dirbo nuo 1586 m. iki mirties – 1609 m.

¹⁸ Karol Estreicher, *Bibliografia polska* 19, Kraków, 1903, 92.

¹⁹ Friedelówna, 1996, 136.

²⁰ Pelc, 1963, 226.

lenkų reformatų giesmynų pagrindu, ir 1601 m. leidime, kur jos tebevadinamos „naujai išverstomis psalmėmis“ („Psalmy nowego przekładania“). Šiuose rinkiniuose spausdintos ir dvi Kochanowskio giesmės („Kolęda“ ir „Czego chcesz po (*sic*) nas, Pánie“). Kochanowskio tekstai, palyginti su pirminiais originalais, buvo šiek tiek redaguoti, ypač giesmės – jos pritaikytos giedoti²¹. 1620 m. Torunėje išleidiama atnaujinta ir praplėsta Artomijaus giesmyno redakcija, kurioje buvo pateiktos jau 32 šio poeto psalmės. 1620 m. giesmyno redakcijoje Kochanowskio psalmės buvo įdėtos priede nurodant autorystę. Tas pats giesmynas 1640 m. ir 1646 m. pakartojamas A. Hünefeldto spaus-tuvėje Gdanske, bet ši kartą Kochanowskio psalmės buvo įtrauktos į pagrindinį psalmyno tekstą ir sudarė psalmyno branduolį²². Atkreipiant dėmesį į XVII a. giesmynų istorijai būdingas detales reikia pasakyti, kad pastarasis psalmynas buvo populiarus nepaisant 1636 m. pradėto leisti pagrindinio unifikacinio Lenkijos ir Lietuvos evangelikų giesmyno, kurio rengėjai siekė atsisakyti Kochanowskio psalmių ir jas pakeisti jau naujais Maciejaus Rybińskio tekstais.

XVI a. antrosios pusės Lenkijoje tarpusavy konkuravo dviejų autorių poetiniai psalmyno vertimai, kuriais naudojami oficialieji evangelikų giesmynai. Kita vertus, reikia pabrėžti, kad šių autorių vertimai nebūtinai sudaryda-

vo giesmynų psalmyno pagrindą. Oficialiųjų evangelikų giesmynų rengėjai nebuvo įpareigoti naudotis tik šių autorių tekstais ir savo giesmynus gausiai pildė įvairiais pavieniais psalmių vertimais. Ypač tai pasakytina apie Lietuvos DK giesmynus, kurie buvo rengiami įtvirtinant nuo Lenkijos nepriklausomą repertuarą.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės reformatų giesmynai

Nesvyžiaus Katekizmo giesmynas

1563 m. Nesvyžiuje, Maćiejaus Kawieczynskio spaustuvėje, buvo išspausdintas pirmas didelis Lietuvos reformatų oficialiųjų bažnytinių tekstų rinkinys bendru pavadinimu *Katekizmas*, kuriame buvo pateikti mažasis ir didysis katekizmai, namų pamaldų tekstai ir psalmių bei giesmių rinkinys. Šiuo metu pasaulyje žinomas tik vienas išlikęs šio leidinio egzempliorius, saugomas Švedijoje, Upsalos universiteto bibliotekoje²³.

Nesvyžiaus *Katekizmo* įvairių dalių rengėjai ir autoriai buvo Simonas Budnas (*Katekizmas* turi tiesioginių sąsajų su paties Budno parengtu rusėnišku Nesvyžiaus *Katekizmu*, išleistu 1562 m.), Tomaszas Falkonijus (Sokołowski), Tomaszas Chodoskis (šių autorių akrostichai randami dviejose *Katekizmo* giesmėse). Į giesmyną įtraukta Andrzejaus Trzecieškio, Mikołajaus

²¹ Friedelowna, 1996, 138. Straipsnio autorė, kitaip nei J. Pelcas, teigia šiame leidinyje esant 19 Kochanowskio psalmių.

²² Čia, Pelco duomenimis, buvo išspausdintos šios Kochanowskio psalmės: 1, 3–14, 16–18, 22–25, 27–32, 34–39, 42, 43, 45–47, 49–51, 55–57, 59, 61–71, 75, 77, 79, 81, 84, 86, 88, 90–92, 96, 100–104, 109, 116, 118, 120, 121, 123, 127–131, 133, 136, 139–143, 145–148, 150; žr. Pelc, 1963, 227.

²³ Vieninteliame žinomame leidinio egzemplioriuje, saugomame Upsaloje, antraštinis puslapis neišlikęs. Leidinio pabaigoje likusi nuoroda: *Drukowano w Nieświżu / Nakładem Páná Maćieja Kawieczynskiego. Przes Dánielá Drukárzá / Roku od náródenia Pańskiego / 1565. Dniá viij. Miesiącá Listopáda*. Manoma, jog metai nurodyti su korektūros klaida – turėtų būti 1653; žr. Kawecka-Grzyczowa, 1926, 5. Leidinio antraštės pradžia dažniausiai atkuriamą pagal vėlesnius Lietuvos DK tokio paties pobūdžio leidinių pavadinimus, šiuo atveju – pagal 1581 m. Vilniaus *Katekizmą: Kathechism álbo krotke w iedno mieysce zebránie wiáry y powinności Krześciańskiey...*

²⁴ Kawecka-Grzyczowa, 1926, 7.

Rejaus, Jakubo Lubelczyko, Marcino Czecho- wico, Bernardo Wojewódkos eiliuotų kūrinių²⁴. Vis dėlto daugumą Nesvyžiaus *Katekizmo* teks- tų, kurie, kaip ir įprasta bažnytinės literatūros tradicijoje, nebuvo pažymėti autorių ar vertėjų pavardėmis, šiandien tenka laikyti anonimiais.

Nesvyžiaus *Katekizmo* giesmynas buvo pir- masis Lietuvos DK giesmių rinkinys, kurio svarbią dalį sudarė giedoti parengti psalmių vertimai. 1558 m. Radvilo Juodojo įsteigtoje spaustuvėje Brastoje išspausdintas pirmasis Lietuvos (dar vadinamas Jano Zarembos) gies- mynas psalmių neturėjo. Nesvyžiaus *Katekiz- mo* struktūra – kai giesmyno pradžioje patei- kiamas įvairaus dydžio giedoti parengtų psalmių korpusas – tapo įprasta visiems vėlesniems reformatų giesmynams. Šiame leidinyje iš- spausdinti pirmieji 53 eiliuoti psalminiai Lie- tuvos Reformatų bažnyčios giedoti patvirtinti tekstai (dalis psalmių pateikta dviem vertimo variantais) su melodijomis²⁵. Šalia psalmių spausdinamos trumpos jų paskirties ir turinio santraukos, vadinamos „argumentais“.

Prakalboje minima, kad tekstai parengti naudojantis Krokuvos *Katekizmu*, tačiau sykiu Krokuvos leidinys sukritikuotas kaip nevykęs, nes giesmės jame buvusios sudėtos „ne pagal Dievo žodį“, todėl daugelio jų Nesvyžiaus rin- kinyje atsisakyta. Nors Nesvyžiaus *Katekizmo* rengėjai ir prisipažino naudojęsi Krokuvos lei-

diniu, iš esmės remtis „nebuve kuo“. Prakal- boje kritikuojama ne tik Krokuvos *Katekizmo* giesmyno tvarka, bet ir tekstų kokybė: Nesvy- žiaus rinkinio rengėjų nuomone, geriau tvar- kingai sudėti mažiau gerai parengtų tekstų nei daug prastų ir be jokios tvarkos. Perspėjama nesistebėti tuo, jog psalmės „ne visur subtiliai surimuotos“, nes siekta ne poetinio išpūdžio, o „dalykų“ perteikimo. Pabrėžiama, kad visi eiliuoti tekstai pateikiami taip, kaip to reika- lauja „Dievo žodis“, tačiau rengėjai skaityto- jams, jei tik jie remsis šia nuostata, o „ne žmo- giška išmone“, nedraudžia jų tobulinti²⁶.

Prakalboje minimas Krokuvos *Katekizmas* šiuo metu nežinomas. Pirmoji Nesvyžiaus *Katekizmą* aprašiusi Kawecka-Grzyczowa spėjo, kad tai buvo Grzegorzio Pawło redaguotas lei- dinys, išleistas prieš 1559 m.²⁷

Kaip minėta, tiksliai daugumos eiliuotų *Katekizmo* tekstų – tiek giesmių, tiek psalmių – autorystė lieka neaiški, nes jie Nesvyžiaus *Katekizme* spausdinami pirmą kartą ir be pavardžių. Nedidelė Nesvyžiaus giesmyno psalmių dalis buvo perimta iš anksčiau pasirodžiusių lenkiškų psalmių publikacijų, jų autoriai iden- tifikuojami. Tai dvi psalmės iš minėto Lubelc- zyko psalmyno (Ps 3 ir 67 antrieji variantai), dvi ankstyvojoje Brastos kultūrinėje aplinkoje veikusio Radvilo Juodojo spaustuvininko Bernardo Wojewódkos (miręs apie 1554 m.) psalmės (Ps 128 antrasis variantas ir Ps 103, prieš tai išspausdintos Łazarzo Andrysowico spaustuvėje Krokuvoje ir 1547 m. Jano Sek-

²⁵ Kawecka-Grzyczowa nurodė 54 psalmes; žr. Kawecka-Grzyczowa, 1926, 9. Autorė du kartus nurodė Ps 104, kurios giesmyne nėra, tačiau nenurodė Ps 103. Atrodo, kad galėjo būti supainiota katalikiškoji ir reformatų psalmių numeracija. Iš tikrųjų Nesvyžiaus *Katekizme* yra 53 psalmės. Tai Ps 1, 2, 3 (du variantai), 5, 6, 8, 10, 13, 15, 23, 25, 27, 32, 37, 42, 46 (du variantai), 51, 52, 67 (du variantai), 70, 71, 72, 80, 82, 84, 86, 91, 95, 100, 103, 110, 113, 114, 115, 117, 121, 123, 124, 125, 128 (du variantai), 130, 132, 133, 134, 135, 137, 142, 143, 146.

²⁶ *Kathechism... w Nieświżu* [L].

²⁷ Kawecka-Grzyczowa, 1926, 7.

²⁸ *Bibliografia literatury polskiej „Nowy Korbut“ 3: Piśmiennictwo staropolskie*, opracował zespół pod kierownictwem R. Pollaka, 1965, 412; Michał Wiszniewski, *Historia literatury polskiej* 6, Kraków, 1844, 471–476.

lucjano giesmyne)²⁸, dvi Mikołajaus Rejaus psalmės (Ps 86 ir 117, iki tol skelbtos atskirais spaudiniais²⁹) bei viena – Ps 124 – iš nebeiškusio 1559 m. Krokuvoje išleisto Bartłomiejaus Groickio giesmyno³⁰. Dar keli tekstai (Ps 46, 71, 130) XVI a. penktajame ir šeštajame dešimtmetyje anonimiškai buvo išspausdinti kaip atskiri leidiniai Krokuvos (daugiausiai Łazarzo Andrysowico) spaustuose³¹.

Kai kurios iš šių psalmių tapo klasikiniiais protestantų psalmių vertimų pavyzdžiais ir ilgam įsitvirtino evangelikų giedojimo repertuare – pavyzdžiui, Nesvyžiaus *Katekizme* pirmą kartą pateikta Rejaus Ps 86 „Nakłoń, panie ku mnie ucho Twoje“, tapusi viena populiariausių psalmių Lietuvoje ir Lenkijoje. Pradedant Nesvyžiaus psalmynu, iki 1800 m. lenkų kalba ji buvo publikuota 63 kartus³². Rejai priskiriamos tik kelios eiliuotos psalmės, nes pagrindinis Rejaus psalmynas, pirmą kartą išleistas apie 1546 m. Krokuvoje (remiantis Johanno van den Campeno lotyniškosiomis psalmių parafrazėmis), buvo prozinis.

Kitos 43 psalmės, tai yra – didžioji dalis Nesvyžiaus *Katekizmo* psalmių, šiame rinkinyje publikuotų anonimiškai, – sudaro originalų Lietuvos reformatų psalmių repertuarą. Jų kūrejai gali būti visi spėjami Nesvyžiaus leidinio

autorai: Simonas Budnas, Tomaszas Falconius (Sokołowski), Tomaszas Chodoskis arba Marcinas Czechowicas. Šios psalmės turi sąsajų su proziniais Brastos Biblijos psalmių tekstais, kuriais eiliuojant galėjo būti remtasi, tačiau vis dėlto tai akivaizdžiai nauji poetiniai kūriniai, laikytini ankstyviausiais eiliuotais Lietuvos DK psalmių pavyzdžiais. Kawecka labiausiai tikėtiniu originalių Nesvyžiaus eiliuotų tekstų autoriumi laikė Czechowicą³³. Tad pirmasis Lietuvos psalmių rinkinys rėmėsi originaliais vertimais ir panaudojo vos porą Lenkijoje jau išplitusio ir žinomo Lubelczyko psalmyno tekstų.

1564 m. Nesvyžiuje buvo išspausdintas ir nedidelis giesmynėlis *Pieśń ze 31. Kap. Przypowieści Salomonowych (Giesmė iš Salomono patarlių knygos 31 dalies)*, kurio išlikęs (taip pat vienintelis) egzempliorius yra įraštas kartu su Nesvyžiaus *Katekizmu*. Kaip rodo šio leidinio antraštė ir liudija ten sudėti tekstai, tai buvo merginoms ir išteklėjusioms moterims skirtas giesmynėlis³⁴. Jame išspausdintos aštuonios giesmės ir penkios eiliuotos psalmės. Viena iš giesmių pasirašyta Czechowico pavarde. Giesmynėlyje pateiktos Ps 145, 120, 34, 23, 37. Tad iš viso Lietuvos leidiniai jau 1563–1564 m. Lietuvos reformatų bažnytiniam giedojimui pateikė 58 psalminius tekstus, daugumą jų – su melodijomis.

Vilniaus katekizmai

Galima teigti, kad 1563 m. Nesvyžiaus *Katekizmo* psalmynas sudarė visų vėlesnių XVI a. Lietuvos Evangelikų reformatų bažnyčios patvirtintų psalmynų pagrindą. Pačioje devintojo dešimtmečio pradžioje, finansuojant Mika-

²⁹ Ps 117 Rejai priskiriama su abejone; žr. Irena Rostkowska, *Bibliografia dzieł Mikołaja Reja*, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1970, 73.

³⁰ Duomenys apie šios psalmės buvimą minėtame nebeiškusiame giesmyne paimti iš: Bronisław Chlebowski, „Śpiewnik Bartłomieja Groickiego“, *Z wieku Mikołaja Reja. Księga jubileuszowa, 1505–1905*, Warszawa, 1905, 40. Čia ši psalmė žymima 123-uoju numeriu.

³¹ Adam Jocher, *Obraz bibliograficzno-historyczny literatury i nauk w Polsce, od wprowadzenia do niej druku po rok 1803 włącznie* 3, Wilno, 1857, 212–241.

³² Rostkowska, 1970, VII.

³³ Kawecka-Grzyczowa, 1926, 8.

³⁴ *Pieśń ze / 31.kap. przypowieści / Salomonowych...*

lojui Radvilui Rudajam, bažnytiniai Lietuvos reformatų leidiniai imti leisti Vilniuje. Pirmasis toks bažnytinių tekstų rinkinys, kurį galima pavadinti Vilniaus *Katekizmu*, sostinėje išėjo 1581 m.³⁵ Šis katekizmo, agendų, maldų ir giesmyno rinkinys, palyginti neseniai atrastas Šveicarijoje, buvo visiškai nežinomas, tad iki tol manyta, kad pirmasis Vilniaus *Katekizmo* leidimas pasirodė 1594 m., kaip teigė ir Karolis Estreicheris³⁶. Šiuo metu akivaizdu, jog 1594 m. Vilniaus *Katekizmą* turime laikyti antroju šio rinkinio leidimu³⁷, kurio išlikę egzemplioriai taip pat reti³⁸.

Vienas iš 1581 m. Vilniaus *Katekizmo* rengėjų gali būti Vilniaus reformatų kunigas, vėliau distrikto superintendentas Stanisławas Sudrovijus (apie 1550–1600), tikriausiai atlikęs

ir pagrindinio redaktoriaus darbą³⁹. *Katekizmas* buvo išleistas Vilniaus vaivados Mikalojaus Radvilo Rudojo įkurtoje spaustuvėje Vilniuje. Tai vienas pirmųjų žymaus spaustuvininko Danieliaus iš Łęczycos spaudinių. Kuni-gaikštis Radvilas pirmojo ir vėlesnių leidimų (pasirodžiusių jau po jo mirties) prakalbose pagerbtas kaip Lietuvos reformatų vadovas, įkūręs nepriklausomą kalvinistų spaustuvę ir padėjęs rasti tikrąjį tikėjimo kelią.

Kaip ir Nesvyžiaus *Katekizmą*, Vilniaus leidinių sudaro įvairūs bažnytiniai žanrai. *Katekizmo* prakalboje polemizuojama su radikaliosiomis protestantizmo srovėmis (anabaptistais ir antitrinitoriais) bei kritikuojamas Nesvyžiaus *Katekizmo* giesmynas, kuriame nebuvo kai kurių tikėjimą Švenčiausiosios Trejybės dogma ar Kristaus dieviškumu pakankamai liudijančių giesmių skyrių ir gana atvirai sleistos anabaptizmo idėjos. Vilniaus rinkinio autoriai teigė norį nusimesti „įtarimo arijonizmu ir makedonizmu“ našta, uždėtą Nesvyžiaus *Katekizmo* rengėjų, kurie, vos išleidę veikalą, jau 1564 m. atvirai pradėjo skelbti radikalias pažiūras ir nesiejo savęs su Reformatų bažnyčia. Prakalboje deklaruotas vienybės su Europos reformatais siekis:

Šį katekizmą nuo įvairiausių primetų klaidų apvalėme ir Vilniaus Susirinkimo vardu parengėme ir išleidome, o ne paskutinė to [išleidimo] priežastis buvo ir [noras] tuo parodyti patvirtinimą ir ženklą trokštamos vienybės ir susitaikymo su Lenkijos ir Vokietijos Susirinkimais, dėl to ir iš Krokuvos Katekizmo į šį nemažai giesmių apie Dievo Sūnų, taip pat apie Šventąją Dvasią bei kai kurias Psalmes įtraukėme, kad išvengtume didelių Katekizmo skirtumų. Be to [norėjom],

„kad nuo seno priskirta kaltė,

Šventos vienybės dėka nukristų nuo lietuvių“.⁴⁰

³⁵ *Kathechism albo krotke i w iedno mieysce zebranie/wiary y powinności Krześcijańskiej z pasterstwem Zborowym y domowym / z Modlitwami / Psalmami / y piosnkami / ná cześć á chwałę Pánu Bogu / á Zborowi iego ku zbudowánui / teraz z nowu zá pilnym przeyrzenim y poprówienim wydány. Nakładem Iego Miłości Páná Jana Abráámowiczá Stárosty Lidskiego / Woyskiego y Namiestniká Wileńskiego. W Wilnie / z Drukárniy Iego Kxiążęcey Miłości Páná / Páná Mikoláia Rádziwiła / Woiewody Wileńskiego. Przez Dánielá z Łęczyce / Roku Páńskiego 1581.*

³⁶ Teresa Krukowska, „Nowoodnalezione kancjonał kalwiński z 1581 roku“, *Muzyka. Kwartalnik poświęcony historii i teorii muzyki* 3, 1989, 94.

³⁷ *Kathechism albo Krotkie w iedno mieysce zebranie / wiary y powinności Krześcijańskiej / z pasterstwem Zborowym / y domowym / z Modlitwami / Psalmami / y Piosnkami / ná cześć á chwałę Pánu Bogu / á Zborowi iego ku zbudowánui / teraz znowu zá pilnym przeyrzenim y poprówienim wydány. Nakładem Iego M. Páná Ianá Abráámowiczá / ná Wornianách/ Woiewody Mieńskiego / Presidenta Derpskiego / Stárosty Lidskiego / y Wendenskiego / W Wilnie W Drukárni Ianá Karcáná / Roku Páńskiego 1594.*

³⁸ Straipsnio autorė žino tik du šio leidimo egzempliorius. Defektuotą egzempliorių turi Krokuvos universiteto Jogailaičių biblioteka, sveiką – Upsalos universiteto biblioteka Švedijoje. Čia naudotasi pastaruoju egzemplioriumi.

³⁹ Toliau kalbant apie Vilniaus katekizmus vartojama santrumpa VK.

⁴⁰ *Kathechism... W Wilnie... 1581*. Platesnis *Katekizmo* prakalbos tekstas ir vertimas: Pociūtė, 1996, 35–36.

Tačiau pažvelgę į naująjį VK giesmyną matome, kad Nesvyžiaus psalmių jame neatsisakyta, jos net neredaguotos. Vilniaus rengėjai psalmyną tik papildė naujomis psalmėmis. Sulyginus Nesvyžiaus ir Vilniaus *Katekizmus* galima padaryti išvadą, kad į 1581 m. *Katekizmą* buvo įtrauktos 52 Nesvyžiaus rinkinio psalmės (tekstai ir melodijos), tai yra visos, išskyrus vieną – Ps 23 (vietoj jos pateikti du kiti šios psalmės vertimai – vienas iš Nesvyžiaus giesmynėlio moterims bei dar vienas naujas vertimas). Vilniaus psalmyne išspausdintos ir keturios giesmynėlio *Giesmės iš Saliamono...* psalmės (išskyrus Ps 120, kuri buvo pakeista Kochanowskio tekstu). Iš Nesvyžiaus *Katekizmo* perminti psalmių tekstai beveik nebuvo taisyti ar keisti. Tad 1581 m. Vilniaus *Katekizme* perspausdintos 56 Nesvyžiaus leidinių psalmės (visos, išskyrus dvi) ir pridėti 34 nauji psalmių vertimai – iš viso 1581 m. Vilniaus *Katekizme* buvo pateikta 90 psalmių tekstų⁴¹. Lygiai tokios pat sudėties psalmynas perspausdintas antrajame – 1594 m. Vilniaus *Katekizmo* leidime.

Iš naujų psalminių tekstų daugiausia buvo įdėta Lubelczyko ir Kochanowskio vertimų: 14 Lubelczyko psalmių (Ps 9, 23 [antrasis var.], 24, 62, 63, 64, 65, 75, 79, 90, 112, 144, 149, 150) ir 8 Kochanowskio 1579 m. pasirodžiusio psalmyno tekstai (Ps 4, 12, 16, 28, 97, 104, 120, 127)⁴². Taip VK rengėjai, pildydami giedamų

⁴¹ Tai Ps 1 (du variantai), 2, 3 (du variantai), 4–6, 8–10, 12, 13, 15, 16, 23 (du variantai), 24–29, 32, 34, 37 (du variantai), 39, 42, 46 (du variantai), 51 (du variantai), 52, 62–65, 67 (du variantai), 70–72, 75, 79, 80, 82, 84, 86, 90, 91, 95, 97, 100, 101, 103, 104, 109, 110, 112–115, 117, 120–125, 127, 128 (trys variantai), 129–135, 137, 142–147, 149, 150.

⁴² Autorystė nustatyta lyginant giesmyno psalmių tekstus su originalais, išspausdintais anksčiau minėtuose pirmuosiuose šių autorių psalmynų leidimuose.

psalmių repertuarą Lubelczyko tekstais, iš dalies parodė savo vienybę su Lenkijos Bažnyčia. Ir Lubelczyko, ir Kochanowskio psalmės buvo įtrauktos į bendrąjį repertuarą. Visame psalmyne jokių psalmių autorystės nuorodų nepateikta. Keliolika kitų naujų psalmių buvo išverstos pačių Vilniaus rinkinio rengėjų.

Nors Lubelczyko tekstų 1581 m. VK yra daugiau, Kochanowskio tekstų įtraukimas į oficialųjį bažnytinį reformatų repertuarą buvo svarbi Lietuvos DK reformatų inicijuota naujovė. Kochanowskio psalmės, nepaisant to, kad jas kūrė oficialiai kuriai nors protestantų Bažnyčiai nepriklausantis asmuo, tikriausiai sulaukė įvertinimo dėl vertimo kokybės. Evangelikų giesmynų rengėjai Kochanowskio psalmių, kitaip nei giesmių, beveik neredagavo.

Vilniaus *Katekizmas* dar buvo perleistas Jano Karcano spaustuvėje Vilniuje 1598 m. ir Jokūbo Morkūno spaustuvėje 1600 m.⁴³ Spėjamas *Katekizmo* rengėjas Sudrovijus tuo pačiu metu, matyt, dirbo su dviem leidiniais. Apie 1580–1581 m. Vilniuje išėjo dar vienas palyginti nedidelis reformatų rinkinėlis su maldomis, giesmėmis ir psalmėmis, skirtomis giedoti įvairių nelaimių ir negalių atvejais – jo rengėjas Sudrovijus buvo pažymėtas leidinio antraštyje. Kol kas žinomas tik antrasis, 1598 m. šio rinkinio leidimas⁴⁴. Sudrovijus leidinio psalmyno pradžioje pabrėžė, kad čia dedamos psalmės, kurių *trūksta Katekizme*, tikriausiai turėdamas galvoje 1581 m. Vilniaus rinkinį. Iš tie-

⁴³ Karol Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 19, Kraków, 1903, 185.

⁴⁴ *Nauka y Utwierdzenie o tym. Z tzym się ma pokaząc y popisac przed Mäiestatem Bozym człowiek Krześciänski / niemocą złożony / äby nie byl zäwstydzony. Zebräna z pismä swiętego. Przez Stanisläwä Sudrowiusä / Ministrä Zboru Wileñskiego. Drukowano w Wilnie u Ianä Kärcanä / Roku Päñskiego. 1598.*

sų leidinėlyje buvo spausdinamos psalmės, kurių oficialiuosiuose pagrindiniuose *Katekizmo* leidimuose (1581 m. ir 1594 m.) nebuvo.

Visuose čia aptartuose XVI a. reformatų rinkiniuose sykiu su giesmėmis ir psalmėmis buvo pateikiami ir melodijų užrašymai. Kartu su keliais Radvilo Juodojo dvaro spaustuvėje Brastoje anksčiau išleistais pirmaisiais muzikiniais leidiniais jie priklauso ankstyviausiems spausdintiems Lietuvos DK religinės muzikos ir natų leidybos paminklams.

Lietuviški psalmių vertimai

Lietuviškų, kaip ir lenkiškų, eiliuotų psalmių vertimų atsiradimas tiesiogiai susijęs su evangelikų giesmynais. Pirmajame lietuviškame giesmynėlyje, pateiktame Mažvydo *Katekizme* (1547 m.), su melodijomis buvo išspausdintos dvi psalmės, išverstos iš 1547 m. Jano Seklucjano giesmyne lenkiškai sueiliuotų pavyzdžių⁴⁵: Ps 102 – „Liaupsink duscha mana pana“ („Chwal duszo moja Pana“) ir Ps 50 – „Susimilk ant musu Diewe“ („Zmiłuj się nademną Boże“)⁴⁶.

Mažvydo giesmyno *Giesmės krikščioniškos* (I d. – 1566, II d. – 1570) antrojoje dalyje įdėtas 31 psalmės vertimas, daugiausia iš lotyniškosios Vulgatos ir Lutherio vokiškų psalmių vertimų. Daugumą Mažvydo giesmyno psalmių vertimų galima pavadinti labiau proziniais nei eiliuotais. Žinoma, kad, pradėdant Mažvydo knygomis, visi liuteroniški psalmių vertimai buvo rengiami ir spausdinami Rytų Prūsijose ir skiriami vietos lietuviškajai Evangelikų liuteronų bažnyčiai. Lietuvos DK Katalikų ir Reformatų bažnyčiose šiais leidiniais beveik nebuvo naudojamosi.

Į 1598 m. Vilniuje išleistą pirmąją lietuvišką reformatų knygą, Vilniaus žemės teismo raštininko Merkelio Petkevičiaus parengtą ir savo vardu pavadintoje spaustuvėje išspausdintą dvikalbį leidinį *Polski z Litewskim Katechism* (*Lenkiškas ir lietuviškas katekizmas*) buvo įdėtas ir pirmasis Lietuvos DK lietuviškų eiliuotų psalmių rinkinys⁴⁷. Petkevičiaus *Katekizmo* tekstų pagrindiniai šaltiniai yra nustatyti. Tyrinėjant lietuviškas reformatų giesmes paaiškėjo, kad pagrindinis ir tiesioginis visos Petkevičiaus knygos, kurią sudaro katekizmas, namų pamaldų tekstai, giesmynas ir agendos, šaltinis buvo aptartasis (tikriausiai 1594 m. leistas) lenkiškasis Vilniaus *Katekizmas*, dar vadinamas spėjamo rengėjo vardu – Stanisława Sudrovijaus *Katekizmas*. Sudrovijaus *Katekizmas* buvo išleistas kaip subrendusios kalvinizmo ortodoksijos, atsiribojančios nuo radikaliųjų protestantizmo srovių ir susivienijančios su Vakarų Europos kalvinistais, pavyzdys⁴⁸.

Tačiau nustatant šaltinius svarbu ne tik tiesioginis šaltinis, bet ir tikroji iš jo perimtų tekstų kilmė bei galima autorystė. Tad ir pirmojo lietuviško Lietuvos DK giesmyno psalmių tekstus tikslinga įvertinti atsižvelgus į bendrąjį Lietuvos ir Lenkijos reformatų psalmių, spausdintų iki Petkevičiaus leidinio, kontekstą.

Merkelio Petkevičiaus *Katekizme* yra 41 psalmių vertimas (128-oji psalmė išversta du kartus, tad pačių psalmių iš viso pateikta 40).

⁴⁵ Christian Stang, *Die Sprache des litauischen Katechismus von Mažvydas*, Oslo, 1929, 35–38.

⁴⁶ Dar žr. Guido Michelini, *Martyno Mažvydo raštai ir jų šaltiniai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000, 119–123.

⁴⁷ *1598 metų Merkelio Petkevičiaus katekizmas*, 2-as leidimas (fotografuotinis), Kaunas, 1939.

⁴⁸ Pociūtė, 1996, 28–38.

Iš 1594 m. VK psalmyno (tokios pat sudėties psalmynas išleistas jau 1581 m.), kuriame buvo išspausdinta 90 psalmių, dalis iš jų – dviem variantais, Petkevičius iš eilės, praleisdamas kai kuriuos tekstus, išvertė 40 psalmių. Tačiau vienos – Ps 143 (prie lietuviško vertimo numeris užrašytas su korektūros klaida – 133), įdėtos psalmių rinkinio pabaigoje, nesilaikant numeracijos eiliškumo – nė viename iki tol išėjusiame lenkiškajame Vilniaus leidinyje nebuvo. Kol kas sunku paaiškinti, kodėl Petkevičius sugalvojo ją įtraukti į savo *Katekizmą*, taip pažeisdamas psalmių išdėstymo tvarką ir nepaisydamas 1594 m. Vilniaus leidinio. Ši psalmė – „Iszklausik ámžins Diewe máldas mano“ – buvo Jano Kochanowskio psalmės „Wysluchay wieczny Boże próšby moie“, nespausdintos nei 1581, nei 1594, nei 1598 metų VK, vertimas.

1581 m. ir 1594 m. Vilniaus leidinių psalmyno pagrindą sudaro du sluoksniai: 1) senosios Nesvyžiaus *Katekizmo* psalmės, t. y. vietinei Lietuvos DK giedojimo tradicijai atstovaujantys psalmių vertimai, parengti pačių Nesvyžiaus *Katekizmo* autorių, ir 2) naujai įtrauktos Lubelczyko ir Kochanowskio psalmės (jos sudaro mažesnę psalmyno dalį) sykiu su keletu naujų vietinės tradicijos giesmių. Įdomu pagnagrinėti, kaip tokių psalmyno sudėtinių dalių santykį atspindėjo dvikalbis Petkevičiaus rinkinys.

Į Petkevičiaus *Katekizmą*, jau per 1594 m. Vilniaus *Katekizmo* perspausdintus variantus, pateko nemaža dalis pirmojo Lietuvos DK oficialaus Reformatų bažnyčios giesmyno psalmių vertimų. Lietuviškame Petkevičiaus giesmyne iš viso yra 27 psalmės (lenkiški jų tekstai ir lietuviški vertimai), buvusios Nesvyžiaus *Katekizme*, ir viena psalmė – Ps 23 „Pan moy Pás-

terz czego mi nie dostawa“ („Ponas mána piemuo kogi man ne teks“), kuri pirmą kartą buvo išspausdinta minėtame 1563 m. Nesvyžiaus moterų giesmynėlyje *Giesmė iš Saliamono...* Tad galime sakyti, kad seniausias tradicinis nuo Reformatų bažnyčios susikūrimo Lietuvoje giedotų psalmių sluoksnis Petkevičiaus rinkinyje sudarė didesnę pusę.

Dalies šios grupės psalmių autorystė arba tikslesnė kilmė nekelia abejonių. Išverstos dvi Bernardo Wojewódkos psalmės: Ps 103 – „Chwal dušo ma Páná mego“ („Garbink Dusia mána Pona“) ir Ps 128 (pirmasis variantas) – „Wβyscy są błogosłáwieni“ („Wisi tokie páβláwinti“)⁴⁹.

Rinkinyje rasime dvi Mikołajaus Rejaus psalmes⁵⁰. Ps 86 – „Nakłoń Pánie ku mnie ucho twoie“ („Pałenk mánešp Pone áusi sawo“) pirmą kartą išspausdinta 1556 m. Łazarzo Andrysowico spaustuvėje Krokovoje, o 1558 m., su rašybos pakeitimais, – Mateuszo Siebeneicherio spaustuvėje⁵¹. Pastarasis variantas įtrauktas į Nesvyžiaus rinkinį. Rejui su išlygomis priskiriama ir 117 psalmė – „Alleluia chwalćie Páná Bogá wβechmocnego“ („Alleluia gárbinkite ámžinagi Diewą“), kuri taip pat pirmą kartą išspausdinta 1558 m. Siebeneicherio spaustuvėje, vėliau – Nesvyžiaus rinkinyje⁵².

Išverstos dvi Jano Lubelczyko psalmės: Ps 3 – „Panie iák ich wiele iest ktorzy się

⁴⁹ *Bibliografia literatury polskiej...*, 412.

⁵⁰ Šiame straipsnyje psalmių numeriai visur nurodomi pagal įprastinę evangelikų psalmių numeraciją, kuri naudojama ir Petkevičiaus *Katekizme*. Kadangi numeruojamos psalmės, Petkevičiaus giesmyno puslapių nenurodome.

⁵¹ Rostkowska, 1970, 63.

⁵² *Ten pat*, 73.

zebráli“ („Pone káip dáugi tu ir/ kurie susieia“) ir Ps 67 – „Błogosław nam náß Pánie zmiłosierdzia twego“ („Paßlávink tu mums Pone íß małones sawo“), pirmą kartą paskelbtos 1558 m. Lubelczyko giesmyne. Yra ir visos trys senosios Andrysowico spaustuvėje Krokuvoje anonimiškai išspausdintos psalmės: Ps 46 – „Przednie mocny grunt iest Pan Bog naß“ („Wirusiu gruntu Diewás musu“)⁵³, Ps 71 – „W tobie Pánie nádzieię mam“ („Ing tawe Diewe áß tikiu“) ir Ps 130 – „Z głębokości grzechow moich“ („Isz giłuma grieku máno“)⁵⁴.

Akivaizdu, kad Petkevičiaus *Katekizmas* beveik visiškai atkartojo seniausią Nesvyžiaus psalmių dalies repertuarą, nes iš dešimties Nesvyžiaus *Katekizme* buvusių senųjų „autoriinių“ psalmių atsisakyta tik vienos – Groickio giesmyno psalmės.

Kitos Petkevičiaus rinkinio senosios kilmės psalmės Nesvyžiaus *Katekizmo* psalmyne (o viena – giesmynėlyje moterims) anonimiškai buvo išspausdintos pirmą kartą, tad jų autoriai, kaip minėta, gali būti Czechowicas, Budnas ar kiti spėjami viso Nesvyžiaus *Katekizmo* rengėjai. Tai Ps 1, 13, 15, 23, 27, 32, 42, 51, 80, 82, 84, 91, 95, 100, 121, 134, 137, 142, 146.

Trylika Petkevičiaus *Katekizmo* psalmių nėra susijusios su Nesvyžiaus leidiniais. Į Lietuvos reformatų repertuarą jos buvo įtrauktos 1581 m. Vilniaus *Katekizmo* rengėjų.

Kaip minėta, 1581 m. VK sudarytojai naują repertuarą daugiausia pildė Lubelczyko ir Kochanowskio tekstais. Todėl iš šio leidinio Petkevičiaus psalmių rinkinyje atsirado dar trys Lubelczyko tekstai: Ps 62 – „Izali dußá moiá

sluβnie Pánu swemu“ („Kodelgi dusia mána taw Ponuy sawamuy“), Ps 63 – „Boże Boże Pánie moy“ („Diewe Diewe Pone máns“) ir Ps 150 – „Státeczną myślą chwalćie Páná“ („Tikraia дума gárbinkit Pona“).

Sykiu su minėtąja ne iš 1581 m. ar 1594 m. Vilniaus *Katekizmo* perimta 143-iaja Kochanowskio psalme Petkevičiaus giesmyne jau tiesiogiai iš VK į lietuvių kalbą išverstos dar penkios šio autoriaus psalmės. Tai Ps 4 – „Wzywam ćię Boże świádku moiey niewinności“ („Szaukiu aß tawęsp Diewe nekaltibey sawo“), Ps 16 – „O Ktory mießkaß ná wysokim niebie“ („O Kurs giweni ánta áukβta dangaus“), Ps 28 – „Krolu niebieski zdrowie duße moiey“ („Karalau dąngaus džiauksme dusios máno“), Ps 120 – „W kázdym ućisku moim wołalem do Páná“ („Wisuos nuspaudimuose þaukiu táwęsp“) ir Ps 127 – „Ießli sam pan domu nie zbuduie“ („Iay pats Ponas námu nesustátis“). Iš viso lietuviškai pateikti šešių Kochanowskio psalmių vertimai.

Tik vos keturių Petkevičiaus rinkinio psalmių šaltinius kilmės požiūriu galime laikyti palyginti naujais, nes šie lenkiški psalmių variantai, kaip rodo šiuo metu turima senųjų leidinių medžiaga, 1581 m. Vilniaus *Katekizme* buvo spausdinami pirmą kartą. Tai Ps 26, 109, 122, 128 (antrasis variantas).

Petkevičiaus rinkinio psalmių ir giesmių tekstai buvo išspausdinti be natų. Lietuviški vertimai buvo sueiliuoti imituojant lenkiškuosius, stengiantis, kad skiemenų skaičius lietuviškose eilutėse nesiskirtų nuo lenkiškų, taip juos visiškai pritaikant giedoti dažnai iš atminties žinomoms melodijoms, užrašytoms lenkiškuose rinkiniuose.

⁵³ Petkevičiaus leidinyje lietuviško vertimo numeris nurodytas su korektūros klaida: 42 vietoj 46.

⁵⁴ Adam Jocher, 1857, 214; 221; 226.

Išvados

XVI a. Lietuvos DK reformatų giesmynų (sykiu jie buvo ir pirmieji šio žanro pavyzdžiai Lietuvos DK, nes katalikai XVI a. giesmynų tautinėmis kalbomis neparengė) analizė leidžia padaryti šias išvadas apie ankstyvąjį psalmių repertuarą Lietuvoje. Pirmasis eiliuotų psalmių repertuaras su melodijomis buvo pateiktas 1563 m. Nesvyžiaus *Katekizme* (53 psalmės), 1564 m. Nesvyžiaus giesmynėlyje moterims jis papildytas penkiomis psalmėmis. Didžiąją Nesvyžiaus leidiniuose išspausdintų psalmių dalį sudaro Lietuvos DK Reformatų bažnyčios narių (*Katekizmo* rengėjų) kūriniai, versti iš lotynų kalbos, tačiau į psalmyną buvo įtraukta ir keletas pačių ankstyviausių Lenkijos poetų – Rejaus, Lubelczyko, Groickio – eiliuotų psalmių bei trys anksčiau anonimiškai Krokovoje spausdinti vertimai.

Kadangi Nesvyžiaus *Katekizmas* turėjo antitrinitorių ideologijos elementų, 1581 m. Vilniaus *Katekizmo* sudarytojai atsiribojo nuo visų Nesvyžiaus leidinių ir parengė naują Lietuvos reformatų bažnytinių tekstų rinkinį. Vis dėlto palyginę Nesvyžiaus ir Vilniaus *Katekizmų* psalmynus matome, kad VK autoriai į savo rinkinį perėmė visus, išskyrus vieną, Nesvyžiaus psalmių tekstus su melodijomis ir keturias psalmes iš Nesvyžiaus giesmynėlio moterims, taip panaudodami beveik visą – 56 psalmių – senąjį repertuarą. 1581 m. VK rengėjai psalmyną dar papildė 34 naujais tekstais ir iš viso išspausdino 90 psalmių. Papildytų tekstų daugumą sudarė Jakubo Lubelczyko ir pirmą kartą į evangelikų giedojimo tradiciją įtrauktos Jano Kochanowskio psalmės. Antrajame VK leidime 1594 m. psalmyno sudėtis liko tokia pati.

Lenkiškųjų Lietuvos DK psalmynų tyrimai leidžia tvirtinti, kad pirmojo lietuviško refor-

matų (Merkelio Petkevičiaus) psalmyno pagrindinis šaltinis yra 1594 m. Vilniaus *Katekizmas*, iš kurio perimta 40 psalmių. Turėdami galvoje, kad 1594 m. VK psalmės tik atkartotojo 1581 m. Vilniaus *Katekizmo* psalmes, o pastarojo psalmyno pagrindą sudarė 1563 m. Nesvyžiaus *Katekizmo* psalmės, galime daryti išvadą apie seną Petkevičiaus leidinio psalmių kilmę. Vienas Petkevičiaus *Katekizmo* tekstas – Kochanowskio psalmės vertimas – galėjo būti verstas tiesiai iš šio autoriaus psalmyno arba kurio nors lenkiško Torunės (1587 m. ar 1596 m.) giesmyno leidimo, kuriuose Kochanowskio psalmės pradėtos spausdinti nuo 1587 m.

Petkevičiaus *Katekizmo* psalmių atranką lėmė tradiciniai, į archajinį repertuarą orientuoti principai. Šaltinių kilmės chronologija yra tokia: 31 lietuviško vertimo šaltinis kyla iš paties seniausio Lietuvos ir Lenkijos eiliuotų psalmių sluoksnio, kurio tekstai atsirado gerokai anksčiau už Petkevičiaus *Katekizmą*. Tai 1545–1564 m. tekstai, daugiausia publikuoti 1563 m. Nesvyžiaus *Katekizme*. Šioje dalyje yra keletas pačių ankstyviausių Mikołajaus Rejaus, Bernardo Wojewódkos, šiek tiek vėlesnių Lubelczyko ir nežinomų Lenkijos autorių kūrinių, tačiau didžiausią šio laikotarpio psalmių dalį sudaro vietinių Lietuvos DK giesmynų rengėjų vertimai iš lotynų kalbos į lenkų. Šios psalmės priklauso pačiam ankstyviausiam Lietuvos Reformatų bažnyčios repertuarui ir nesutampa su Lenkijos reformatų repertuaru.

Kitas dešimties psalmių sluoksnis Petkevičiaus *Katekizme* – vėlesnės kilmės. Tai šešios Kochanowskio psalmės (pirmąsyk publikuotos 1579 m.) ir keturios nežinomų autorių psalmės, 1581 m. Vilniaus *Katekizme* išspausdintos pirmą kartą. Jas priskirtume psalmyno repertuaro plėtros Lietuvos Reformatų bažnyčioje antrajam etapui, kurio tekstų sluoksnis Pet-

kevičiaus *Katekizme* yra kur kas mažesnis už senąją tradicinę.

Kalbant apie psalmių autorystę, galima pažymėti, kad maždaug pusė Petkevičiaus psalmyno tekstų yra sukurti vietinių Lietuvos DK

autorių (šiai grupei priskirtinos ir Brastos autoriaus Wojewódkos psalmės). Kita dalis – Lubelczyko (penkios), Kochanowskio (šešios), Rejaus (dvi) ir kelios pavienės kitų autorių psalmės, sueiliuotos XVI a. Lenkijos poetų.

PSALMS FROM THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA HYMNBOOKS. 16TH CENTURY: FROM THE NESVYŽIUS *CATECHISM* TO MERKELIS PETKEVIČIUS' LITHUANIAN TRANSLATIONS

Dainora Pociūtė

Summary

The article aims at presenting and discussing the earliest reformed publications in the Grand Duchy of Lithuania (16 c.), featuring versified translations of Biblical psalms designed for the church repertoire. It also aspires to indicate the trends of this repertoire, adoption and authorship of the texts, as well as to describe them in relation to the most important Polish psalm books of the 16th century.

The article focuses on extremely rare collections of the Lithuanian Reformed Church texts that presently exist as unique copies stored in different libraries in Sweden, Switzerland, and Poland. The books comprise: the Nesvyžius *Catechism* (1563), the Nesvyžius *Song Book for Women* (1564), Vilnius catechisms of 1581, 1594, and 1598, and Merkelis Petkevičius' *Catechism* (1598), the first Lithuanian reformed publication based on the four Polish editions enumerated above.

The two Hymnbooks published in 1553–1554 in Nesvyžius include the first 58 versified psalm translations in the Grand Duchy of Lithuania. The editors of the Nesvyžius *Catechism* (Szymon Budny, Martin Czechowicz, Tomasz Falkonius and others) used some early individual psalm translations by Polish authors. However, the bulk (43) of the psalm translations in the Nesvyžius *Catechism* were made by local Lithuanian authors and were published in this version in Polish for the first time. The second official collection of Reformed Church texts was published in Vilnius in 1581. It presented translations of 90 psalms. Although the publishers of the Vilnius *Catechism*, who from early on declared to be antitri-

nitarian, dissociated themselves from the Nesvyžius *Catechism*, they reprinted all but one psalm from that edition. The article establishes that the basis of the updated repertoire of the Vilnius *Catechism* of 1581 consisted of 14 of Jakub Lubelczyk's and 8 Jan Kochanowski's psalms. Thus, the 1581 Vilnius *Catechism* testifies to the fact that Kochanowski's psalms, a collection of which had just come out in 1579, were first published in the Grand Duchy of Lithuania on the initiative of the reformers and it was not until later that they were included into Polish protestant Piotr Artomiusz' hymnbooks published in Prussia (Toruń). In the reprinted edition of the Vilnius reformed *Catechism* of 1594 the corpus of the psalm book was not altered at all. The translator of the first Lithuanian psalms, Merkelis Petkevičius, who published a bilingual collection of Lithuanian church texts featuring 41 psalms, used this particular edition. He translated 40 texts from the Vilnius *Catechism* of 1594 in a row with a few omissions.

Most of the Lithuanian psalms originate from the repertoire of the Nesvyžius period and only 13 of them can be associated with the repertoire introduced by the Vilnius *Catechism* of 1581. Thus, the conclusion is made that both Lithuanian and Polish psalm repertoires in the 16th century Grand Duchy of Lithuania were dominated by the local repertoire put forward by the reformers and established by the editors of the Nesvyžius *Catechism*. The article discusses different aspects of the psalm authorship in greater detail.

Gauta 2004 03 07

Priimta publikuoti 2004 03 25

Autorės adresas:
Lietuvių literatūros katedra
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 5
LT-01513 Vilnius
El. paštas: dainora.pociute@flf.vu.lt